

Research Article / Araştırma Makalesi

Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Milliyetçiliği: Toplumsal Dönüşüm

Armenian Nationalism in The Ottoman Empire: Social Transformation

Umud Orujov¹

<https://doi.org/10.38060/kare.1570956>

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi: 21 Ekim 2024

Kabul Tarihi: 09 Aralık 2024

Anahtar Kelimeler:

Fransız Devrimi
Etnosembolizm
Uluslaşma
Kimlik
Tanzimat dönemi

Article Info

Received: 21 October 2024

Accepted: 9 December 2024

Keywords:

French Revolution
Ethnosymbolism
Nationhood
Identity
Tanzimat period

Citation/atf: Orujov, Umud.

"Osmanlı İmparatorluğu'nda
Ermeni Milliyetçiliği:
Toplumsal Dönüşüm." *KARE*
18, (Aralık 2024):71-81.

Öz: Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni milliyetçiliğinin toplumsal dönüşüm süreci kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Literatür taraması yöntemiyle gerçekleştirilen araştırma, literatürdeki milliyetçilik kavramları ve Ermeni milliyetçiliğine dair mevcut çalışmaları derinlemesine inceleyerek, bu alandaki bilgi boşluklarına ışık tutmayı amaçlamaktadır. Milliyetçilik olgusunun tanımı ve tarihsel gelişimi üzerinde durularak, Osmanlı dönemindeki Ermeni toplumunun sosyal ve siyasi yapısı detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Araştırma, 20. yüzyılın ortalarından itibaren Clifford Geertz ve Anthony Smith gibi akademisyenlerin katkılarıyla gelişen etnosembolik yaklaşım çerçevesinde, kültürel sembollerin ve pratiklerin toplumsal dönüşüme olan katkılarına özel bir önem atfetmektedir. Bu bağlamda, Ermeni milliyetçiliğinin şekillenmesi, toplumsal dinamikleri ve bu süreçlerin sonuçları derinlemesine incelenmiştir. Elde edilen bulgular, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş dönemindeki milliyetçilik akımlarının ve etnik kimlik oluşumlarının anlaşılmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Bu çalışma, kendi alanında orijinal bir bakış açısı sunarak, Ermeni milliyetçiliğinin Osmanlı toplumu üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Çalışma, literatüre sağladığı katkılarla birlikte, sosyal dönüşüm süreçlerinin karmaşıklığını vurgulamakta ve bu alandaki tartışmalara yeni bir perspektif kazandırmaktadır. Son olarak, bu araştırma, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok kültürlü yapısı içerisinde Ermeni milliyetçiliğinin rolünü anlamak isteyen araştırmacılara değerli bir kaynak sunmaktadır.

Abstract: This study comprehensively examines the process of social transformation of Armenian nationalism within the Ottoman Empire. Conducted through a literature review, the research delves into the concepts of nationalism and existing studies on Armenian nationalism, aiming to illuminate knowledge gaps in this field. By focusing on the definition and historical development of nationalism, the study analyzes the social and political structure of the Armenian community during the Ottoman period in detail. It places particular emphasis on the contributions of cultural symbols and practices to social transformation, framed by the ethnosymbolic approach developed by scholars like Clifford Geertz and Anthony Smith since the mid-20th century. The study investigates the shaping of Armenian nationalism, its social dynamics, and the implications of these processes. The findings provide significant insights into the nationalist movements and ethnic identity formations during the decline of the Ottoman Empire. By offering an original perspective, this research highlights the impact of Armenian nationalism on Ottoman society and contributes to ongoing discussions about the complexity of social transformation processes. Ultimately, it serves as a valuable resource for researchers interested in understanding the role of Armenian nationalism within the Ottoman Empire's multicultural framework.

¹ Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, umudorujov@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0347-3001.

Giriş

Milliyetçilik çalışmaları, sosyal bilimler alanında geniş kapsamlı bir araştırma konusudur ve genellikle tarih, siyaset bilimi, antropoloji ve sosyoloji gibi disiplinlerde incelenmektedir. Bu çalışmalar, milliyetçilik olgusunun kökenlerini, evrimini ve etkilerini anlamak için önemlidir. Modern milliyetçilik, 19. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkmış ve daha sonra dünya geneline yayılmış bir ideolojidir. Modern milliyetçilik, bireylerin etnik, kültürel veya dilsel kimliklerini vurgulayarak ulusal birlik ve bağımsızlık taleplerine dayanmaktadır. Bu bağlamda, milliyetçilik çalışmaları, toplumların yapısal dönüşümlerini, ulusal kimliklerin oluşumunu ve devletlerin sınırlarının çizilmesindeki etkileri incelemektedir. Bu çalışmaların önemi, ulusal kimliklerin karmaşıklığını anlamak ve küresel düzeyde milliyetçilikle ilişkili sorunları çözmeye yardımcı olmaktır. Bu nedenle, milliyetçilik çalışmaları, çağdaş dünya siyasetinin ve toplumsal yapılarının anlaşılmasında kritik bir rol oynamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel gelişim sürecinde, milliyetçilik kavramları ve etnik kimliklerin oluşumu ve değişimi önemli bir araştırma alanı teşkil etmiştir. Bu dönemde, özellikle Ermeni milliyetçiliği, İmparatorluğun çöküş döneminde belirginleşmiş ve toplumsal dönüşümleri tetiklemiştir. Bu bağlamda, Osmanlı döneminde Ermeni toplumu, kendine özgü bir kimlik arayışı içerisinde olmuştur. Ermeni milliyetçiliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde gelişen ve şekillenen bir olgu olarak önem kazanmıştır. Bu milliyetçilik akımı, etnik kimlik bilincinin güçlenmesi ve milli kimlikle ilgili taleplerin yükselmesiyle dikkat çekmiştir.

Bu çalışmada milliyetçilik kavramları ele alınmış olup ardından Ermeni milliyetçiliğinin Osmanlı İmparatorluğu'nda nasıl şekillendiği incelenmiştir. Bu bağlamda, etnik kimlik oluşumunun ve milliyetçilik ideolojisinin Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki politik ve toplumsal dinamikler üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Ayrıca, etnosembolik yaklaşımın, milliyetçilik ve etnik kimlik oluşumu süreçlerindeki rolü de incelenmiştir. Bu yaklaşım, sembollerin ve kültürel pratiklerin toplumsal dönüşümlere nasıl katkı sağladığını anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Milliyetçilik ve Uluslaşma Süreci

Bernard Lewis'in tespitine göre, millet kelimesi Aramice kökenlidir ve "milla" kökünden gelmektedir ve bu kökeniyle "bir söz" anlamına gelmektedir. Bu etimolojik kökenin yansıması olarak, millet terimi genellikle bir kutsal kitabı kabul eden bir insan topluluğunu ifade etmektedir. Dini bağlamda kullanıldığında, millet terimi genellikle aynı dini paylaşan toplulukları belirtmek amacıyla kullanılmaktadır. Moğolca kökenli "ulus" (nation) kavramı ise daha çok farklı etnik toplulukları belirtmek için tercih edilmektedir². Roskin'e göre, ulus kelimesinin Latince kökeni, bugünkü anlamından farklı olarak soy bağı anlamına gelmektedir.

Dünya toplumlarının evrimi, ulus öncesi toplumsal yapıların ulus olma sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Bu sürecin sonucu ve aynı zamanda ideolojik bir araç olarak kabul edilebilecek olan "milliyetçilik", Johann G. Herder tarafından ilk kez 1774 yılında tanımlanmıştır³. Milliyetçilik, ulusal topluluk duygusu etrafında devlet ve toplum arasında bir köprü işlevi görmüştür. Bu bağlamda, milliyetçilik kendi kökenini oluşturan bir süreç olarak da görülmektedir. Milliyetçi entelektüel sınıf, inşa ettikleri unsurları doğrulama eğilimindedir ve bu unsurların başarılı bir şekilde üretilmesi, ulus devletin inşasının ilk aşamasına denk gelmektedir⁴. Anthony Giddens, milliyetçiliği, siyasal bir düzen içinde yer alan bireylerin ortak bir geçmişe ve kültüre sahip olduklarını vurgulayan simgeler ve inançlar sepetine duydukları psikolojik bir bağlılık duygusu olarak tanımlamaktadır⁵. Bazı bilim insanlarına göre, milliyetçilik modernleşme sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Gellner'e göre, modernizasyon, geleneksel toplumların yerini endüstriyel toplumların almasıyla birlikte, insanların ortak bir ulusal kimlik oluşturmak için ihtiyaç duydukları ortamı sağlamıştır. Bu, eğitim, medya ve ekonomik gelişme gibi faktörlerle desteklenmiştir⁶.

Milliyetçilik, toplumun farklılıklarını ve çeşitliliğini göz ardı ederek, aynı siyasi otoriteye duyulan bağlılık duygusuyla homojenleşmeyi ve siyasi ile ulusal sınırların uyumlu hale getirilmesini hedefleyen bir araç olarak işlev

² Selim Karyelioğlu, "Ulus Devlet ve Milliyetçiliğin Tarihsel Dayanakları ve Küreselleşmenin Ulus Devlet ve Milliyetçilik Üzerindeki Etkileri," *Ethos* 5 (2012): 137-169.

³ Turgay Uzun, "Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme. Kimlikler," *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 23 (2003): 131-154.

⁴ Jean Leca, *Uluslar ve Milliyetçilikler* (İstanbul: Metis Yayınları, 1998), 14.

⁵ Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, çev. Cumhur Atay (İstanbul: Kalkalon Yayınları, 2008), 200-288.

⁶ Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (New York: Cornell University Press, 1983).

görmektedir. Bu ideoloji, modern toplumların özellikleriyle sıkı bir bağ kurmuş durumdadır ve devlet ile toplum arasındaki var olan farkı ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Slavoj Zizek'e göre, milliyetçilik, toplumun içinde bulunduğu farklılıkları yok sayarak, demokrasinin temelini oluşturan yurttaşın üretimini ideal bir homojenlik haline getirmeyi amaçlamaktadır. Bu ideoloji, toplumsal mutluluğun somut bir göstergesi olarak sunulurken, aslında "diğer" olarak nitelendirilen grupları dışlayarak ve bireyi sadece kendi milliyetçi kimliği üzerinden tanımlayarak, benzersizliğini kaybetmesine yol açmaktadır ⁷.

Ulus ve milliyetçilik kavramlarının etimolojik ve tarihsel evrimi, 19. yüzyılda milliyetçi akımların yükselişiyle siyaset biliminin odak noktalarından biri haline gelmiştir. Bu süreç, "ulus devlet" kavramının ana omurgasını oluşturmaya başlamıştır. Ulus devletler, günümüzde milletlerarası hukukun temelini oluşturan yapılar olarak kabul edilmektedirler. Ancak bu kavramın kökenleri, Westfalya Anlaşması'ndan (1648) sonraki üç yüzyıl boyunca gerçekleşen siyasi ve sosyal değişimlerin bir ürünüdür. Modernleşme süreci, devletin artık milli birliğin ve bütünlüğün tek temsilcisi ve sosyal sözleşmeden kaynaklanan iktidarın tek sahibi olarak algılanmaya başladığı bir dönemi işaret etmektedir. Bu süreçte, milli egemenliğin önemi artarken, bireyin devletle özdeşleşmesi ve siyasi iktidara katılımı da giderek önem kazanmıştır. Ulus devletin normatif yapısı, hukuk ve siyaset alanlarında tartışılmış ve incelenmiştir. Ancak bu tartışmalarda sadece nesnel boyut değil, aynı zamanda subjektif yön de göz önünde bulundurulmuştur. Milliyetçilik, siyasi birim olan devlet ile toplumsal birim olan millet arasındaki uyumsuzluğu gidermeyi hedeflemiş ve milli egemenliği savunarak bu dengeyi sağlamaya çalışmıştır. Bu ideoloji, ulus devletin kurulması ve sürdürülmesinde önemli bir rol oynamıştır ⁸. Ulus devlet, milliyetçiliği temel alarak devlet-millet birlikteliğini odak noktasına yerleştiren siyasi bir yapıdır. Bu kurum, milliyetçilik aracılığıyla sosyal entegrasyonu sağlamış ve kavmiyetçiliğin yerini almıştır. Üst kültürler, milliyetçilik bağlamında standartlaşan dilleri benimseyerek bu ideolojinin taşıyıcıları haline gelmiştir.

Milliyetçilik ve Uluslaşma Kavramlarının Osmanlı Toplumunda Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Osmanlı İmparatorluğu, farklı din, mezhep ve etnik grupların karmaşık bir şekilde iç içe geçtiği çok çeşitli bir yapıya sahip olmaktaydı ve imparatorluğun güçsüzlüğüyle birlikte, Osmanlı millet sistemi yıkılmaya başlamıştır. Ekonomik olarak güçlü olan azınlıklar, 19. yüzyılın başlarından itibaren siyasi bağımsızlık talepleriyle ortaya çıkmışlardır. Türkler ise uluslaşma sürecine daha geç katılan bir grup olmuştur. Ancak Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinin etkisiyle ve milli mücadele sırasında ulusal kimlik bilincinin oluşmasıyla birlikte, ulus olma ve ulus devlet kurma düşüncesi güçlenmiştir ⁹. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1844 yılında gerçekleştirdiği nüfus sayımına göre, İmparatorluk genelinde 35.000.000 kişi yaşamaktaydı. Bu nüfusun 15.000.000'u Avrupa topraklarında, 16.050.000'u Anadolu ve Arap yarımadasında, 3.800.000'u ise Afrika kıtasındaki topraklarda ikamet etmekteydi. Etnik kimliklere göre dağılımı incelendiğinde, toplam nüfusun 12.890.000'i Türk, 7.200.000'i Slav ve Slavlaşmış topluluklar, 1.500.000'i Arnavut, 2.000.000'i Rum, 2.400.000'i Ermeni, 170.000'i Yahudi, 230.000'i Tatar, 4.700.000'i Arap, 235.000'i Suriyeli ve 25.000'i Dürzi olarak belirlenmiştir. Dini açıdan bakıldığında, nüfusun 20.550.000'i Müslümanlar, 13.730.000'u Ortodoks Hristiyanlar, 900.000'u Katolikler ve 170.000'i Yahudilerden oluşmaktadır ¹⁰.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bireylerin toplumdaki konumunu belirleyen en önemli unsur din olmuştur. Toplum, inanç temelinde Müslüman, Yahudi, Rum, Ermeni gibi çeşitli "milletlere" ayrılmıştır. Ancak o dönemde millet kavramı, günümüzdeki anlamından farklı bir nitelik taşımakta olup, daha çok bir din ya da mezhebe bağlı toplulukları ifade etmektedir. Arapça'da da millet terimi, dini topluluğu ifade eden bir terimdir. Osmanlı İmparatorluğu, bu toplulukları din ya da mezhep temelinde örgütleyerek yönetme biçimine "millet sistemi" adını vermiş ve bu sistem İslam hukukunun bir parçası olarak işlev görmüştür. Müslümanlar genellikle "Milleti-Hakim" olarak kabul edilmiş ve millet terimi genellikle gayrimüslim toplulukları ifade etmek için kullanılmıştır ¹¹. Bu bağlamda, Osmanlı millet sistemi, imparatorluğun dini ve toplumsal yapısında merkezi bir rol oynamıştır. Osmanlılık düşüncesi, temel hak ve özgürlüklerin temeli olan yurttaşlık tanımıyla ön plana çıkarılmıştır. Kanunlar, dini ve etnik ayırım yapmaksızın, Osmanlı tebaasının Osmanlı olarak kabul edileceğini belirtmiştir. Bu, geleneksel yurttaşlık anlayışının ve eski millet sisteminin değiştiğini açıkça göstermektedir. Yurttaşlara din ve mezhep ayırımı yapılmaksızın verilen haklardan yola

⁷ Slavoj Zizek, *Yamuk Bakmak*. çev. Tuncay Birkan (İstanbul: Metis Yayınları, 2012), 220.

⁸ Celal Işıklar, "Günümüz Türkiye'sinde Ordunun Asker alma Sisteminin Korunması Meselesi ve Milli Devlet Anlayışı ile İlgisi," *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 12 (2008): 797-821.

⁹ Cansu Koç Başar, "Osmanlı Millet Sisteminden Ulusa Geçiş," *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 23 (2016): 195-231.

¹⁰ Ziya Enver Karal, *Osmanlı Tarihi VI. Cilt Islahat Fermanı Devri 1856-1861* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 268.

¹¹ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi* (İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992), 10-13.

çıkarak devletin laik bir tutum benimsemesinin doğru olmadığı düşünülebilmektedir. Ancak, Kanun-i Esasi'nin 11. maddesinde, "Devletii Osmaniye'nin dini İslam'dır,"¹² hükmü bulunmaktadır. Kanun-i Esasi'nin uluslaşma sürecindeki rolü, dil konusundaki hükümleriyle de yakından ilişkilidir. Anayasa'nın 18. maddesinde, "Tebaa-i Osmaniye'nin hidematı devlette istihdam olunmak için devletin lisanı resmisi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır," şeklinde ifade edilmiştir. Bu maddeyle, devletin resmi dilinin Türkçe olduğu vurgulanmış ve kamu hizmetinde çalışacak olanların Türkçe bilmesinin gerekliliği belirtilmiştir. Bu hüküm, uluslaşma sürecinde dilin önemini ve ulusal kimliğin oluşturulmasındaki rolünü vurgulamaktadır. Dil, ulusal birliğin sağlanmasında temel bir etken olarak belirmiştir. Tarih boyunca uluslaşma süreçlerinde dilin rolü oldukça önemlidir. 1789 Fransız Devrimi'nin ardından, Fransızca'nın tüm Fransızlar tarafından benimsenmesi için çaba sarfedilmiştir. Jakobenler için Fransızca, özgürlüğün, bilimin ve ilerlemenin simgesi olarak görülmüş, eşitliği destekleyen devrimci bir araç olarak değerlendirilmiştir. Diğer yandan, Almanlar ve İtalyanlar kendi milli dillerini, Fransızlardan ayrı olarak, kendilerini Alman veya İtalyan yapan özgün bir unsur olarak görmüşlerdir¹³.

Ermeni Milliyetçiliğinin Uluslaşma Sürecindeki Temel Kavramları ve İdeolojik Yapıları

M.Ö. 6. yüzyılda Pers Kralı Darius'un kitabelerinde Ermeni adına ilk defa rastlanmıştır lakin, Ermenilerin kendilerini "Ermeni" olarak değil, "Haikhlr" adlandırdıklarını vurgulamak gereklidir. Bu ad, geleneksel olarak Ermenilerin efsanevi atası kabul edilen ve Horenli Movses'e göre MÖ 2492 yılında Babil Kralı Bel'i mağlup edip ülkesini Ararat bölgesinde kuran Nuh'un büyük torunu Hayk'a dayandırılmıştır¹⁴. "Hayk" ve "Hay" kelimelerinin, bazı bilim insanlarına göre, aslen Urartu Krallığı'nın üç ana tanrısından biri olan Haldi'ye atıfta bulunduğu ve Hayk'ın esasen bir Urartu tanrısı olduğu iddia edilmiştir.

Ermeni isminin Pers Kralı tarafından bölgeye atfedilmiş bir isim olduğu bilinmektedir. Çivi yazılı belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, M.Ö. 3. binyıldan itibaren Ermenilerin yerleştiği Doğu Anadolu Bölgesi'ne "Armanu" veya "Armenia" denilmekteydi. Başka bir deyişle, Ermenilerin varlığından yaklaşık 1600 yıl önce Doğu Anadolu Bölgesi "Armenia" adıyla anılmaktaydı¹⁵.

Pers Kralı'nın, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan ve muhtemelen batıdan göç eden yabancılara "Armenia Bölgesinde oturanlar" anlamına gelen "Ermeniler" ismini verdiği öne sürülmektedir. Ancak, Ermeniler kendilerinden önce bu topraklarda yaşamış olan Urartularını ataları olarak iddia etmektedirler. Bu iddiayı desteklemek için filolojik olarak Ermeni dilinin Hint-Avrupa kökenli olduğu ve Urartuların diliyle ilişkisinin olmadığı belirtilmektedir. Urartuların dilinin ise, Proto-Türkler olarak bilinen Huri kavminin diliyle ilişkili olduğu öne sürülmektedir. Dolayısıyla, Ermenilerin Urartularını ataları olarak gösterme iddiasının filolojik olarak geçersiz olduğu savunulmaktadır¹⁶. Bu bağlamda, eğer Urartulara atalar olarak bakılacaksa, filolojik açıdan Türklerin daha uygun olduğu belirtilmektedir. Bu yoruma göre, Ermenilerin Urartularını ataları olarak göstermesi akademik olarak yanlış olarak değerlendirilmektedir.

Ermeni halkı, Pers İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra bir dizi farklı egemenlik altında yaşamıştır. Bu dönemde, İskender'in, ardından sırasıyla Selevkos İmparatorluğu'nun, Roma İmparatorluğu'nun, Sasanilerin, Bizans İmparatorluğu'nun, Selçuklu Türklerinin ve son olarak Osmanlı Türklerinin hakimiyeti altına girmişlerdir. Bu süreç, Ermeni toplumunun tarih boyunca çeşitli siyasi otoritelerle etkileşim içinde olduğunu ve farklı kültürel dinamiklere maruz kaldığını göstermektedir.

Rahip Mığhitar ve öğrencileri, XVIII. yüzyılda Hıristiyan hümanizmi ve dini-teolojik boyutlarda ileriye dönük bir ekümenizm idealini benimseyerek Ermeni kültüründe önemli bir yeniliği temsil etmişlerdir. Bu yeni oluşum bazen şüpheyile karşılanmış olsa da, Ermeni ve Ermeni olmayan bilim insanları tarafından olumlu bir şekilde karşılanmıştır. Bazıları tarafından eleştirilmiş olmasına rağmen, bu birliğin faaliyetleri genellikle Ermeni toplumu içinde hayranlık uyandırmıştır¹⁷. Bugün dahi Venedik, XVIII. yüzyılın başlarında kurulan Mığhitarist Manastırı ve Okulu'nun etkisiyle

¹² Alper Işık, *Türkiye'de Ulus Devlet ve Gayrimüslim Azınlık* (İstanbul: Levha Yayınevi, 2016), 51.

¹³ Eric Hobsbawn, J. *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, "Program, Mit, Gerçeklik". çev. Osman Akınhay (İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık, 1993), 125.

¹⁴ Panos Levon Dabağyan, *Türkiye Ermenileri Tarihi* (İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2003), 21.

¹⁵ Ekrem Memiş, "Ermenilerin Kökeni ve Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkileri," *Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (2005): 1-11.

¹⁶ Ekrem Memiş, "M.Ö. 3. Binyılda Anadolu'da Türkler," *Türk Dünyası Araştırmaları* 53 (1988): 46.

¹⁷ Levon Boğos Zekiyian, *Ermeniler ve Modernite*. çev. Altuğ Yılmaz (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2002), 69.

önemli bir Ermeni kültür merkezi konumunu sürdürmektedir ¹⁸.

Gregoryan Ermeni Kilisesi, Ermeni toplumunun tarihi ve kimlik oluşumu açısından kritik bir rol oynamıştır. Kilise, Ermeni cemaatinin bir araya gelmesini sağlayarak ortak bir inanç etrafında birleşmelerini teşvik etmiştir. Bu da toplumun ortak bir kimlik ve dayanışma duygusu geliştirmesine katkı sağlamıştır. Kilisenin etkisiyle oluşan bu yapı, Ermeni toplumunun siyasi ve toplumsal tarihinde belirleyici olmuştur. Cemaat kavramı, toplumun ortak çıkarlarını koruduğu, dayanışma içinde hareket ettiği ve kültürel miraslarını sürdürdüğü bir yapıyı ifade etmektedir. Gregoryan Ermeni Kilisesi'nin tarihi, bu sürecin temel bir referans noktasıdır ve Ermeni toplumunun varlığını sürdürmesine katkıda bulunmuştur. Kilisenin rolü, toplumun tarih boyunca şekillenmesinde ve önemli dönemlerde belirleyici olmuştur.

Ermeniler, 301 yılında toplu olarak Hristiyanlığı benimseyerek resmi olarak bu dine geçmişler ¹⁹. Ancak, bundan yaklaşık 150 yıl sonra, Kadıköy'de düzenlenen konsile katılmadılar ve İsa'nın tek ve biricik oğlu olduğu, iki doğaya sahip olduğu dogmatik formülü kabul etmemişlerdir. 451 yılında toplanan konsile katılmamaları ve konsil kararlarını reddetmeleri, 506 yılındaki piskoposlar kurulu kararlarına da karşı çıkmaları sonucunda, Ermeni Kilisesi diğer Hristiyan kiliselerinden resmen ayrıldı. Bu şekilde, Ermeniler Hristiyanlığı kabul etmelerine rağmen İranlılardan ve Roma Kilisesi'nden ayrıldılar. Bundan sonra, Roma tarafından sürekli dini ve mezhebi baskı altında olan Ermeniler, kendi milli ve dini geleneklerini korudular ve çeşitli merkezlerde kurdukları kiliselerle varlıklarını sürdürdümüşlerdir ²⁰.

Rahip Miğhitar'ın "Haygazyan Parkirk" adlı eseri, Ermeni hümanizmini yansıtan bir yapıt olarak kabul edilmektedir. Haygazyan, Ermenice bir sözlüktür ve ilk cildi 1749 yılında basılmıştır. Birliğin yayınladığı eserlerin, Ermeni diline ve milliyetçiliğine doğrudan katkı sağlaması, ancak Ermeni toplumunda milli bilinci uyandırmayı amaçlamasıyla açıklanabilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Milliyetçiliği: Toplumsal Dinamikler ve Değişim Süreci

Fransa'daki devrimle birlikte Avrupa, insan haklarının ve özgürlüklerinin korunması gerekliliğini, aristokratik düzenin evrensel hukuka aykırı olduğunu ve devlet ile halkın bütünleşmesinin önemini anlamıştır. Meclislerin oluşturulması ve derebeylik sisteminin çöküşüyle birlikte ortaya çıkan bu görüşlerin Avrupalı liderler için şaşırtıcı olmaması gerekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun hudutları içinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim tebaanın, Fransız Devrimi'nin tesirine maruz kaldığını iddia edebilmekteyiz. Devrimin ideolojisi, belli alanlarda devletin sosyal yapısını kısmen etkilemiş olabilir, ancak sunduğumuz gerekçelerle bu etki pek belirgin değildir. İmparatorluğun Yahudi, Slav, Rum, Arap, Arnavut ve Ermeni gibi farklı etnik kökene sahip tebaası arasında milliyetçilik düşüncesinin uyanacağı, devrimin kaçınılmaz ve nihai sonucu olarak kabul edilse de, bu etkilerin büyük çoğunluğunun devrimden önce veya sonra gerçekleştiği veya gerçekleşeceği düşünülmelidir.

Ermeni toplumu, Anadolu'da uzun bir süre boyunca bağımsızlık elde edememiş ve sürekli olarak farklı devletlerin himayesi altında yaşamıştır. Bu süre zarfında, çeşitli siyasi otoriteler tarafından korunmuşlardır ve karşılığında vergi ödemişlerdir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Ermenilere devletin üst kademelerinde çeşitli görevler verilmiştir. Bu durum, Ermeni toplumunun Osmanlı yönetiminde çeşitli sosyal ve ekonomik roller üstlendiğini göstermektedir ²¹.

Etnosembolik Perspektiften Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni Milliyetçiliği

Etnosembolizm, kültürel sembollerin ve sembolizmin etnik grupların kimlik ve kültürlerini nasıl oluşturduğunu ve şekillendirdiğini inceleyen bir disiplindir. Etnosembolizm, genellikle ilkçi ve modernist teoriler arasında bir orta yol olarak öne çıkarılmasına rağmen, temel görüşleri modernist yaklaşımlara bir tepki ve modernist kurama eleştiri şeklinde konumlanmıştır ²². Bu yaklaşım, bir topluluğun sembollerini, ritüellerini, mitlerini ve diğer kültürel ifadelerini

¹⁸ Simeon, *Tarihte Ermeniler*. çev. Hrand Andreasyan (İstanbul: Çivi Yazıları, 1999), 61-77.

¹⁹ Abdurrahman Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler* (Ankara: Andaç Yayınları, 2003), 45.

²⁰ Hagop, A Chakmakjian, *Armenian Christology And Evangelization of Islam* (Leiden, 1965), 35.

²¹ Memiş, "Ermenilerin Kökeni ve Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkileri," 5.

²² Abdulvahap Akıncı, "Milliyetçilik kuramları," *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 15 (2014): 143.

incelerken, bu sembollerin grup üyeleri arasında ortak bir kimlik duygusu ve dayanışma oluşturduğunu ve dış dünyayla olan ilişkilerinde önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır²³.

Anthony Smith'in etnosembolik yaklaşımı, etnik kimlik oluşumunu inceleyen önemli bir teorik çerçevedir. Smith'e göre, etnik kimlikler, tarihsel süreçlerde belirli bir topluluğun kültürel sembollerini ve mirasını vurgulayan mitler, efsaneler ve semboller etrafında şekillenmektedir. Bu semboller, topluluğun birbirine bağlılık duygusunu güçlendirmekte ve grup üyelerinin kendilerini diğerlerinden farklı ve birbirleriyle bağlantılı hissetmelerini sağlamaktadır²⁴. Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni milliyetçiliğini analiz ederken, Smith'in etnosembolik yaklaşımını kullanmak önemlidir. Ermeni milliyetçiliği, tarih boyunca çeşitli kültürel semboller, mitler ve tarihi olaylar etrafında şekillenmiştir. Bu semboller ve mitler, Ermeni topluluğunun kimliğini ve birlik duygusunu güçlendirmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşadıkları dönemde Ermeni topluluğunun kendisini ifade etme ve hak talep etme şekillerini etkilemiştir. Örneğin, Ermeni milliyetçiliği, tarihi Ermeni krallıklarının hatıraları, Ermeni dili ve kültürü gibi semboller etrafında şekillenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaşanan trajediler, özellikle 1915 olayları, Ermeni milliyetçiliğinin güçlenmesinde etkili olmuş ve bu olaylar Ermeni kimliğinin sembolik bir parçası haline gelmiştir. Bu yaklaşımı kullanarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni milliyetçiliğini, kültürel sembollerin ve tarihi olayların etrafında nasıl şekillendiğini ve bu sembollerin toplum içinde nasıl birliği güçlendirdiğini ve dış dünyaya karşı nasıl bir kimlik oluşturduğunu daha derinlemesine analiz edebilmekteyiz.

Osmanlıda Ermeni Milliyetçiliğinin Toplumsal Değişimi

Tarihsel arka planı incelediğimizde diyebiliriz ki, Ermeni milliyetçiliğinin oluşumu, 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Rus İmparatorluğu'nda yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik değişimlerin bir sonucu gibi değerlendirilebilmektedir. Osmanlı yönetiminin merkezîyetçi politikaları ve etnik gruplar arasında yaşanan gerginlikler de bu süreci etkilemiştir. 19. yüzyıl boyunca, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni aydınları arasında Batı etkisinde bir aydınlanma hareketi yaşanmıştır. Bu dönemde, eğitim, basın ve kültürel faaliyetlerle birlikte milliyetçilik fikirleri yayılmış ve güçlenmiştir. Ermeniler, Ermenice gazeteler ve dergiler yayınlanmış ve bu, Ermeni toplumunun eğitilmesinde ve bir araya gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Kilise, eğitim kurumları ve kültürel etkinlikler aracılığıyla milli kimliğin korunması ve güçlenmesi için çaba göstermiştir. Ermeni toplumunun öncüleri, modern eğitim kurumlarının kurulması için çaba sarf etmişlerdir. Bu kurumlar, Batı tarzında eğitim veren okullar ve kolejler olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle Avrupa'da eğitim almış olan Ermeni aydınları, Batı'daki demokratik değerler ve milliyetçilik fikirlerini Osmanlı İmparatorluğu'na getirmişlerdir. Bütün bunların sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeniler arasında, ortak bir dil, kültür ve tarih bilinci oluşturulmaya başlanmıştır²⁵.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni toplumu, eşit haklar ve özerklik talepleriyle siyasi reform istemiştir. Ancak bu taleplerin karşılanmaması, Ermeni milliyetçiliğinin radikalleşmesine ve ayrılıkçı hareketlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Sultan Abdülmecid, 1850'de, demokratik bir düzenlemeyle var olan Protestan cemaatini bir millet olarak resmen tanımıştır. Protestan cemaatinin tanınmasıyla Osmanlı millet sistemi zorluklar yaşamıştır²⁶. Ardından, 1863'te, Ermeni toplumu da Protestan modeline dayalı ve Tanzimat ilkelerine uygun bir anayasa ve Protestanlardaki gibi seçimlere dayalı bir meclis ile donatılmıştır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Ermeni devrimci örgütler ortaya çıkmıştır. Bu örgütler, özellikle II. Abdülhamid döneminde, Osmanlı yönetimine karşı silahlı saldırılarda bulunarak Ermeni milliyetçiliğinin radikalleşmesine katkı sağlamıştır. Bu durum, milliyetçi duyguları güçlendirerek milliyetçilik akımlarını daha da körüklemektedir²⁷.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan göç eden Ermeni diasporası, Ermeni milliyetçiliğinin yayılmasında ve güçlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Diaspora, uluslararası alanda Ermeni hakları için mücadele eden örgütlerin oluşturulmasına ve desteklenmesine katkı sağlamıştır. Bu faktörlerin bir araya gelmesiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni milliyetçiliği giderek güçlenmiş ve 20. yüzyılın başlarında önemli siyasi ve sosyal bir güç haline gelmiştir. Bu süreç, daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni nüfusa yönelik yaşanan bazı olayların da tetikleyicisi olmuştur.

²³ David Anthony Smith, *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*, çev. Derya Kömürcü (İstanbul: Everest Yayınları, 2002), 36-37.

²⁴ David Anthony Smith, *The Ethnic Origins of Nations* (New Jersey: Blackwell, 1986).

²⁵ Cahit Külekçi, "Fransız İhtilali ve Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu," *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2014): 164-165.

²⁶ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi* (İstanbul: Risale Yayınları, 1996), 127-129.

²⁷ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, çev. Sedat Cem Karadereli (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), 44.

Amerikan Protestan misyonerlerinin desteği, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni milliyetçiliğinin yeşermesine yol açmıştır. Bu süreç, Türk ve Ermeni milliyetçiliklerinin çatıştığı 1. Dünya Savaşı'yla doruk noktasına ulaştı ve sonrasında Ermeni tehciri gibi trajik olaylar yaşanmıştır. Bu talihsiz olaylar, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne ve Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönem politikalarına etki etmiştir. Ermeni milliyetçiliğinin yayılmasının bir sonucu olarak, II. Mahmut dönemindeki modernleşme çabalarıyla birlikte Osmanlı bürokrasisi, kendisini devletin egemeni olarak görmüş ve tüm azınlıkları devletin emperyalist baskılarına maruz kalan birer unsur olarak değerlendirmeye başlamıştır²⁸. Bu anlayışa sahip olan aynı bürokratik yapı, erken Cumhuriyet döneminde toplumu tek tip hale getirme amacıyla uygulanan siyasi ve toplumsal baskıya da ivme kazandırmıştır.

Ermeni toplumu, ekonomik ve sosyal açıdan homojen bir yapıya sahip değildi. Yükselen entelektüellerle birlikte, Anadolu'nun zanaatkarları, tüccarları ve tarım işiyle uğraşan kesimleri arasında Taşnaklar-Ermeni Devrimci Federasyonu gibi çıkar grupları oluşmuştu. Diğer yandan, İstanbul ve İzmir gibi ticaret merkezlerindeki Patrikhane, zengin ticaret erbabını temsil etmekteydi. İkinci grup, topluluk içindeki meşruti reformlar sonucunda siyasi gücünü kısmen yitirse de, 19. yüzyılın ikinci yarısında önemli ölçüde refaha kavuşmuştur²⁹. Onlar, bağımsızlık değil, imparatorluğun parçası olmak istemekteydiler³⁰. Birinci grup, tam bağımsızlık ve kendi devletini değil, özerklik talep etmekte, entelektüeller ise bağımsızlık istemekteydi³¹. Ermeniler, uluslararası çapta yoğun desteği ile devlet kurma planını Anadolu topraklarında değil, Kafkasya'da gerçekleştirmişlerdir. Bu olay Ermeni milliyetçiliği tarihinde yaşanan en önemli gelişmelerden biridir. Bu tarihten itibaren Ermeniler bununla yetinmeyerek "milli mücadelelerini" devlet üzerinden, şiddete ve işgale başvurarak yürütmeye çalışmışlardır³². Bu şiddet 20. yüzyılın değişik kesitlerinde Kafkasya'da ve Anadolu'da defalarca kanlı saldırılara, savaşa, işkence, işgallere ve soykırıma³³ yol açmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni milliyetçiliğinin toplumsal dönüşümünü incelenmiştir. Milliyetçilik ve uluslaşma süreci, Osmanlı toplumunda önemli bir dönüşümü temsil ederken, Ermeni milliyetçiliği bu süreçte öne çıkan önemli aktörlerden biri olmaktadır. Makalemiz, bu önemli tarihsel sürecin anlaşılması için temel kavramlar ve ideolojik yapılar üzerinde durmuştur.

Öncelikle, milliyetçilik ve uluslaşma kavramlarının Osmanlı toplumunda ortaya çıkışı ve gelişimi incelenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli etnik ve dini grupları arasındaki ilişkiler, milliyetçilik ve uluslaşma sürecini etkileyen önemli dinamiklerdir. Ermeni milliyetçiliğinin uluslaşma sürecindeki temel kavramlarını ve ideolojik yapılarını incelemek, Ermeni toplumunun milli kimlik oluşturma sürecini anlamak için kritik bir adımdır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni milliyetçiliğinin toplumsal dinamikleri ve değişim süreci ele alınırken etnosembolik perspektiften yaklaşarak, Ermeni milliyetçiliğinin semboller, ritüeller ve mitler aracılığıyla nasıl ifade edildiği incelenmiştir. Ayrıca, Osmanlı'da Ermeni milliyetçiliğinin toplumsal değişimini anlamak için çeşitli faktörler ve süreçler üzerinde durulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki etnik ve dini kimliklerin karmaşıklığını ve bu kimliklerin nasıl şekillendiğini anlamak önemli arzetedir. Ermeni milliyetçiliğinin Osmanlı toplumunda nasıl bir evrim geçirdiğini ve bu evrimin hangi faktörler tarafından etkilendiğini anlamak, tarihî bir süreci daha derinlemesine kavramak açısından önemlidir. Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni milliyetçiliği, milliyetçilik ve uluslaşma sürecinin karmaşıklığını ve çeşitliliğini yansıtan önemli bir olgudur. Bu çalışma, konuya ilişkin derinlemesine bir anlayış sağlamak ve gelecekteki araştırmalar için bir temel oluşturmak amacıyla yapılmıştır.

20. yüzyılın başlarından itibaren, Ermeni milliyetçiliği büyük ölçüde tarihsel olaylar ve siyasi değişimlerle şekillenmiştir. 1915 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan göçler ve karşıdurumlar, Ermeni milliyetçiliğinin derinlemesine etkilendiği ve bu olguyu güçlendirdiği bir dönemdir. Göç ve Ermenilerin iddia ettiği soykırım travması

²⁸ Metin Hepar, *Türkiye Siyaset Sözlüğü: Siyaset, Toplum ve Kültür* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006), 154.

²⁹ Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement* (California: University of California Press, 1963), 114-135.

³⁰ Ahmad Feroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, 55.

³¹ Erik Zürcher, *A Modern History*. (London: I.B, 2005), 83.

³² Asker Ali, *Ermeni Meselesi ve Kafkasya Gerçekleri, Yüzdüncü Yılında Ermeni Meselesi: İddialar-Yalanlar-Gerçekler*, 446-509.

³³ İbrahim Fevzi Güven, Ali Asker, "Unraveling the Rationality of Genocide: A Comparative Analysis of Khojaly and Srebrenica," *Bilig* 111 (2024): 79-102.

³⁴, Ermeni diasporasının oluşumunu hızlandırmış ve Ermeni milliyetçiliğini uluslararası bir boyuta taşımıştır. Bu dönemde, Ermeni milliyetçiliği genellikle soykırımın tanınması ve tazminat talepleriyle ilişkilendirilmekteydi ³⁵.

Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte, Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanması Ermeni milliyetçiliğinin yeni bir evresini başlatmıştır. Birinci Karabağ Savaşı (1988-1994) ve İkinci Karabağ savaşı (2020) sonrası yaşanan tartışmalar ve Ermenistan'ın milliyetçi politikalarının kamuoyunda yorumlanması ve bu bağlamda yaşanan gelişmeler Ermeni milliyetçiliğini güçlendirmeye devam etmiştir. Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanma girişimleri ve buna karşı Azerbaycan'ın direnişi, milliyetçi duyguları güçlendirmiş ve Ermenistan'da milliyetçiliği pekiştirirken, siyasi düzlemde de tartışmalara yol açmıştır. Günümüzde, Ermeni milliyetçiliği hala siyasi, toplumsal ve kültürel bir etkidir. Soykırımın tanınması ve tazminat talepleri, Ermeni milliyetçiliğinin temel unsurlarından biri olarak devam etmektedir. Ayrıca, Ermenistan'ın bölgesel politikaları ve etnik çatışmalar, milliyetçi duygularını canlı tutmaya devam etmektedir. Ancak, Ermeni milliyetçiliği aynı zamanda uluslararası alanda da dönüşmektedir. Diaspora toplulukları, Ermeni milliyetçiliğini dünya çapında desteklemekte ve soykırımın tanınması için uluslararası çabaları koordine etmektedir. Sonuç olarak, 20. yüzyılın sonlarından günümüze kadar Ermeni milliyetçiliği, tarihsel ve siyasi olaylarla birlikte değişmiş ve gelişmiştir. Bu olgu, hem Ermenistan'da hem de diaspora topluluklarında hala önemli bir rol oynamaktadır ve ulusal kimlik ve siyasi hedefler üzerinde etkili olmaya devam etmektedir.

Extended Abstract

This study examines the process of social transformation of Armenian nationalism within the Ottoman Empire in depth. Nationalism plays a decisive role in the identity construction of individuals and communities. In this context, our work highlights various dimensions of the phenomenon of nationalism and its reflections within Armenian society.

The Ottoman Empire, with its multicultural and multi-religious structure, provided a geography where different ethnic groups coexisted. This situation laid the groundwork for the emergence of nationalist movements. Particularly in the 19th century, it was a period in which ethnic identities were redefined, national consciousness developed, and various nationalist movements took shape within the Ottoman Empire. During this time, the social and political structure of Armenian society underwent transformation parallel to modernization processes. Reforms such as the Tanzimat Edict granted certain rights to Armenians, which in turn encouraged their quest for national identity. With the effects of these reforms, the Armenian community became more visible in education and public life, beginning to question and define its own identity.

Studies on nationalism are addressed within a broad framework in the social sciences. Armenian nationalism, along with its historical background, cultural elements, and social dynamics, represents an important topic in this field. Our study focuses on the roots and evolution of Armenian nationalism, examining the internal and external factors that influenced this process. It has been identified that Armenian intellectuals were influenced by nationalist movements in the West, which accelerated the process of national consciousness. In this context, the travels of Armenian intellectuals to the West hold critical importance for the adoption of European political and social ideas. This circumstance contributed to the dissemination of nationalist thoughts within the Ottoman Empire.

The impact of symbols and cultural practices on social transformations has been discussed within the framework of the ethnosymbolic approach. Nationalist movements take shape through cultural and social symbols, which play a significant role in the construction of social identity. Armenian nationalism transcends being merely a political movement; it represents a process of identity construction. This process is also linked to the reinterpretation and appropriation of cultural heritage. Particularly, folk music, literature, and art have served as important tools in this identity construction. Armenian culture, due to its rich historical background, provides symbolic elements that nurture nationalist sentiments. In this context, the historical experiences and traditions of the Armenian people emerge as fundamental elements that constitute the roots of nationalist thought.

In our study, we also address how various ideological currents and political parties emerged within the Armenian community of the Ottoman Empire and the impact of these formations on the social structure. By the late 19th century, the establishment of various political groups and associations within Armenian society indicated a growing national consciousness. These groups raised awareness in the community through education, cultural activities, and social

³⁴ Panos Levon Dabağyan, *Emperyalistler kaskacında: Ermeni tehçiri* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007).

³⁵ Matiosian Vartan, *The Politics of Naming the Armenian Genocide: Language, History and 'Medz Yeghern'* (Londra: Bloomsbury Publishing, 2021).

services, articulating their demands for independence. Notably, movements such as the Hunchak and Dashnak committees emerged as prominent examples of Armenian nationalism. The efforts of these committees to increase social participation and inform the public were decisive in the development of national consciousness. Additionally, the relationships these groups maintained with the Armenian diaspora abroad highlight the international dimension of nationalist movements.

The policies implemented by the Ottoman administration had profound effects on the Armenian community, leading to increased social tensions. The development of nationalist movements often resulted in conflicts with the Ottoman authorities, complicating social dynamics even further. The political and social upheavals experienced during the decline of the Ottoman Empire rendered the national demands of the Armenian community more visible. The uprisings and demands for independence by the Armenian people during this period can be viewed as a consequence of these complex dynamics. During this time, the Armenian community struggled to preserve its identity and existence while also seeking to establish itself within a broader social and political context.

The aim of this study is to examine Armenian nationalism in the context of social transformation within the Ottoman Empire. The research was conducted using a literature review method, supported by historical and sociological analyses. This approach allows for a multifaceted examination of the phenomenon of nationalism. The study also investigates various ethnic, cultural, and social factors affecting the Armenian community during the Ottoman period, highlighting their impacts on nationalism. Furthermore, the bibliography section lists significant research and publications on Armenian nationalism to assist readers in gaining more insight into the subject.

This study contributes significantly to the existing literature on Armenian nationalism. In this context, a thorough examination of the dynamics within the Ottoman Empire's multicultural structure aids in understanding the social and cultural dimensions of nationalist movements. Additionally, the use of an ethnosymbolic approach provides an original perspective on the cultural foundations of Armenian nationalism and their impact on social transformation, enriching the knowledge base in the field. The findings of this study serve as an important resource for understanding the complexities of nationalism in both historical and contemporary contexts.

In conclusion, this study details the social transformation process of Armenian nationalism within the Ottoman Empire, contributing to an understanding of the historical and cultural context of this process. Armenian nationalism illustrates how ethnic identities and national consciousness were shaped within the complex social structure of the Ottoman Empire. Moreover, this research lays a foundation for understanding the effects of nationalism in the contemporary world and the complexities of national identities. The results of this study also provide an important reference point for future research in this area.

Çıkar Çatışması Beyanı - Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. - The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri - Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için destek almamıştır. - The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz. *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. Çeviren Sedat Cem Karadereli. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Akıncı, Abdulvahap. "Milliyetçilik kuramları." *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 15, (2014): 131-150.
- Asker, Ali. *Ermeni Meselesi ve Kafkasya Gerçekleri, Yüzüncü Yılında Ermeni Meselesi: İddialar-Yalanlar-Gerçekler* (Editör: Hakan Boz), İstanbul: Aygan Yayınları, 2015.
- Başar, Koç, Cansu. "Osmanlı Millet Sisteminden Ulusa Geçiş." *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 23 (2016): 195-231.
- Chakmakjian, Hagop, A. *Armenian Christology And Evangelization of Islam*. Leiden, 1965.
- Dabağyan, Levon, Panos. *Türkiye Ermenileri Tarihi*. İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2003.
- Dabağyan, Levon, Panos. *Emperyalistler kışkırtıcısında: Ermeni tehciri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.
- Eryılmaz, Bilal. *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992.
- Eryılmaz, Bilal. *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*. İstanbul: Risale Yayınları, 1996.
- Fevzi, Güven, İbrahim, Asker, Ali. "Unraveling the Rationality of Genocide: A Comparative Analysis of Khojaly and Srebrenica." *Bilig* 111 (2024): 79-102.
- Gellner, Ernest. *Nations and Nationalism*. New York: Cornell University Press, 1983.
- Giddens, Anthony. *Ulus Devlet ve Şiddet*. Çeviren Cumhur Atay. İstanbul: Kalkelon Yayınları, 2008.
- Heper, Metin. *Türkiye Siyaset Sözlüğü: Siyaset, Toplum ve Kültür*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006.
- Hobsbawn, Eric. J. *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik, "Program, Mit, Gerçeklik"*. Çeviren Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık, 1993.
- Işıklar, Celal. "Günümüz Türkiye'sinde Ordunun Asker alma Sisteminin Korunması Meselesi ve Milli Devlet Anlayışı ile İlgisi." *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 12, (2008): 797-821.
- Işık, Alper. *Türkiye'de Ulus Devlet ve Gayrimüslim Azınlık*. İstanbul: Levha Yayınevi, 2016.
- Karal, Enver, Ziya. *Osmanlı Tarihi VI. Cilt Islahat Fermanı Devri 1856-1861*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Karyelioğlu, Selim. "Ulus Devlet ve Milliyetçiliğin Tarihsel Dayanakları ve Küreselleşmenin Ulus Devlet ve Milliyetçilik Üzerindeki Etkileri." *Ethos* 5, (2012): 137-169.
- Küçük, Abdurrahman. *Ermeni Kilisesi ve Türkler*. Ankara: Andaç Yayınları, 2003.
- Külekcı, Cahit. "Fransız İhtilali ve Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu." *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, (2014): 151-170.
- Leca, Jean. *Uluslar ve Milliyetçilikler*. İstanbul: Metis Yayınları, 1998.
- Memiş, Ekrem. "M.Ö. 3. Binyılda Anadolu'da Türkler." *Türk Dünyası Araştırmaları* 53, (1988): 35-46.
- Memiş, Ekrem. "Ermenilerin Kökeni ve Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkileri." *Sosyal Bilimler*

Dergisi 7, (2005): 1-11.

Nalbandian, Louise. *The Armenian Revolutionary Movement*. California: University of California Press, 1963.

Simeon. *Tarihte Ermeniler*. Çeviren Hrand Andreasyan, İstanbul: Çivi Yazıları, 1999.

Smith, Anthony, David. *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*. Çeviren Derya Kömürcü. İstanbul: Everest Yayınları, 2002.

Smith, Anthony, David. *The Antiquity of Nations*. New York: Polity Press, 2004.

Smith, Anthony, David. *The Ethnic Origins of Nations*. New Jersey: Blackwell, 1986.

Uzun, Turgay. "Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme. Kimlikler." *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 23, (2003): 131-154.

Vartan, Matiossian. *The Politics of Naming the Armenian Genocide: Language, History and 'Medz Yeghern'*. Londra: Bloomsbury Publishing, 2021.

Zekiyan, Boğos, Levon. *Ermeniler ve Modernite*. Çeviren Altuğ Yılmaz. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2002.

Zizek, Slavoj. *Yamuk Bakmak*. Çeviren Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, 2012.

Zürcher, Erik. *A Modern History*. London: I.B, 2005.

